

УДК 304.5:130.2

Мовні перипетії сучасності

Олена Мошинська,

кандидат філософських наук, доцент,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Харків

Сучасна епоха маніфестує себе різноманітними характеристиками: постіндустріальна, інформаційна, суспільство знань, ризику, технологічна, постколоніальна і т. ін., що підкреслює її складність, динамічність, нерівномірність розвитку. Складність епохи пов'язується в сучасних умовах з такими процесами як глобалізація та технологізація, які торкаючись усіх сфер суспільного життя і життя окремої людини, визивають різні наслідки в контексті історичних особливостей тієї чи іншої країни або держави. Сталися зрушення і в міжкультурних відносинах. Значна роль у цих процесах належить мові. Завдяки мові у сучасному світі людство розвивається в щільній взаємодії різних народів, країн, культур. Сучасний світ — світ різнобарвних комунікацій як на рівні держав, країн, спільнот, так і на рівні особистості. В мові знаходять своє відображення не лише менталітет, але й особливості життєдіяльності людини. Вона, як зазначив М. Гайдеггер, «є домівкою буття людини». Як домівка буття людини, мова є мовленевою дією і мовленевою практикою. Саме ці обставини дозволяють розглядати її як мовну реальність і як «мінливий орган думки» (О. Потебня). Сучасна мовна реальність презентує себе в різноманітних соціокультурних просторах, виступаючи «простором співбуття людей». В цьому сенсі доцільною є думка Ліотара — «Все є мова».

Глобалізація актуалізувала серед науковців різних гуманітарних галузей пи-

тання про монологічність та полілогічність існування мови в сучасному світі в умовах технологічної культури, технологізації суспільного і особистого життя.

В просторі технологічного суспільства як ніколи загострився дискурс щодо існування «живої» і «штучної» мови, її одномовного чи багатомовного простору. Науковці ставлять питання: чи усі мови рівні, як співвідносяться мова, культура та національна ідентичність [3]. З'ясування таких питань доцільно почати з фактичної констатації наявної мовної картини. Енциклопедичні та статистичні довідники стверджують, що сьогодні має 7000 «живих» мов. В середньому в світі скорочується одна мова протягом двох тижнів. 40 мов стають мовою 2/3 усього населення Землі. Більш вживаними в світі є такі: китайська, хінді, англійська, іспанська, арабська, російська, португальська. В цій площині виникає питання про національні та державні мови. Як зазначає Е. Хобсбаум, зазначене питання виникає тому, що в державах, в яких ми живемо, політичні рішення стосовно умов публічного використання мов (наприклад, в школах) має великий сенс. Це, на його думку, пов'язано з тим, що держави сьогодні зазвичай ототожнюються з нацією. Така плутанина загрозна [10, с.49]. Прогностичний висновок вченого, на жаль, не завжди враховується в реальній мовній політиці. Про це свідчить ситуація навколо мовного пункту в «Законі про освіту», що був прийнятий Верховною Радою України в 2017

році. Дискусії щодо абсолютизації в школі навчання українською мовою, незважаючи на той факт, що в Україні існує більше 100 національних меншин, призвели до погіршення міжнародних відносин з Угорщиною, Польщею, Словаччиною, Росією. Ситуація стала надто тривожною, тому Кабінет Міністрів України змушений був подати у Верховну Раду проект постанови про відстрочення до 2020 р. виконання цього закону. Україна — багатомовна держава і неприпустимо не враховувати появу нових аспектів у діалозі держав, культур, мультикультурного діалогу, створення мультикультурних спільнот, зростає потреба у фахівцях різного профілю, які володіють іноземними мовами. Виникають на підставі технологічно опрацьованого процесу штучні мови, «інструментальні мови» за визначенням М. Фуко.

Шалітра мов, що існує в світі, і її аналіз в сучасних реаліях дозволила Є. Хобсбауму зробити декілька важливих зауважень: 1) в сьогоденні мають місце не рівноцінні, а взаємодоповнюючі мови незалежно від наявності або відсутності їх офіційного статусу; 2) має місце розповсюдження різного роду *lingva franca* в різних країнах і регіонах; 3) розповсюджується англійська мова як *всесвітній* засіб спілкування, який стає домінуючим, стає правлячим «жаргоном»; 4) виникають політичні мови, тобто мови, національно створені в якості символів націоналістичних або регіоналістичних та сепаратистських задумів, які можуть стати «живими» мовами або одержати «провал»; 5) усі мови мають у собі елементи політичного самоствердження, оскільки в епоху національного або регіонального сепаратизму природно існування тенденцій до доповнення політичної незалежності також і мовним сепаратизмом, в основу мовних маніпуляцій покладено політику, а не культуру; 6) якщо мова не буде чітко відокремлена від держави, вона буде залишатись постійним, штучним витоком міжусобиць [10, с. 57–58]. Вчений окреслив ту нову мовну ситуацію, яка є реаліями сьогодення, виклики та ризики, що виникають.

У науковій літературі з питань філософії мови та мовознавства аналіз мови «глобіш» подається недостатньо. Ця тема окреслюється, але дослідження в українському науковому дискурсі майже відсутні. Чи актуальні такі дослідження? Вважаємо що так, особливо в контексті дихотомії одномовності/багатомовності, переносу однієї мовленевої практики на іншу мовленеву практику іншого соціального ґрунту.

Інтенсивні зв'язки між державами набули ознак технологічно опрацьованого процесу створення і впровадження в життя цінностей, сигнально-знакових систем, що їх відбивають, соціокультурних практик, які керуються через системи економічної доцільності і ринкового регулювання. На підставі означених факторів з'являється потреба не лише в національних мовах, діалектах, державних і політичних мовах, набуває поширення *lingva franca* в різних країнах і регіонах, а також англійської мови як *всесвітнього* засобу спілкування. Буття англійської мови як домінуючої сприймається досить неоднозначно, про що свідчить поява таких доктрин, як «мовний імперіалізм», «лінгвістична глобалізація», «соціолінгвістика», «лінгвістичний антиглобалізм» [1].

В цьому контексті вважаємо доцільним зупинитися на появі нових мовних концепцій, які стали поширеними в сучасному світі, а саме концепціях мови «глобіш» та «мовного імперіалізму».

Як свідчить довідкова література, мова глобіш — версія англійської мови, що була запропонована і репрезентована Ж.-П. Нерьєрс на підставі англійської граматики і лексики в кількості 1500 слів. Ж.-П. Нерьєрс кваліфікував презентовану мову як природню, присвятив їй підручники, а у 2009 році разом з Д. Хоном надрукував роботу *Globish The World Over* — першу книгу, написану глобіш, яка далі була перекладена на дванадцять мов.

В працях закордонних дослідників з цього приводу (а їх в нашому українсько-

му дослідницькому полі досить незначна кількість) наголошується, що поява цих концепцій пов'язана, по-перше, з домінуванням двох імперій Британії та Америки. По-друге — мовою Інтернету є саме англійська. Дослідження показують, що 80 % інформації зберігається у всесвітній мережі саме англійською мовою, об'єм її подвоюється через кожні 18 місяців [1]. На думку А. Хоменко, «позиції англійської мови як *lingva franca* ще довго залишаться непохитними» [9]. Дослідник, стверджуючи таку позицію, ставить питання, на які неможливо подати однозначної відповіді: Чи є гарантії непохитності англійської мови як найбільш популярної мови на міжнародній арені? Чи не зміниться в світі ця реальність, якщо США втратять свою лідуючу позицію?

Англійська мова поширюється в світі, модифікуючись у різноманітні діалекти, пенеджи, що, як визначають дослідники, одержали назву *englishes* — англійські мови, або *glocal English* — глокальна англійська. Як зазначає Н. Пелегеша, в сучасному світі виникли *spanglish*, *greekish*, *singlish*, *tanglish*. На власному діалекті — європейській англійській — розмовляють в ЕС. Особливість її у тому, що така мова володіє обмеженим словником, простим і корисним у використанні. Англійською європейською мовою ЕС в наш час спілкуються більш ніж 51 %. В Україні, за інформацією інституту соціології НАН, — лише 1,3 % населення.

Англійська стає «глобіш мовою» або стандартним світовим англійським, і в такій якості вона вже не пов'язується з носіями мови, а існує окремо, самостійно, вже не як американська або британська. Вона є другою мовою для громадян ЕС з населенням майже 500 млн. Нею розмовляють втричі більше тих, для яких вона нерідна. Спеціалісти зазначають, що англомовний світ складає майже 1,5 мільярда людей. Всі наведені обставини пояснюють ствердження англійської мови в світі, її особливості, функціонування в якості *lingva franca* [2], як мови «глобіш».

В глобалізованому світі для задоволення мовних потреб людей мова «глобіш» стає мовою універсальної комунікації. Цю мову визначають як іноземну домінуючу в сьогоденні, як «глобальний інгліш», як лінгвістичний гібрид. Автор-творець мови «глобіш» Ж.-П. Неррер, на запитання кореспондента радіо «Свобода» визначив особливості цієї мови: 1) вона відрізняється від англійської, якою спілкуються у США та Британії, це зовсім інша англійська, якою спілкуються в інших країнах: Японії, Україні, Іспанії, Кореї, на усій земній кулі; 2) «глобіш» — задля спрощення спілкування, не окрема мова, вона запобігає культурних зазначень; 3) мова «глобіш» складається з 1500 слів, вона використовує короткі речення, а в реченні повинно бути не більше 20 слів; 4) «глобіш» — форма англійської, інглишлайт, дієтична англійська, вона спрощена, в ній менше слів, спрощена граматики [6]. Як зазначається в наукових публікаціях, на хвилі глобалізації і розвитку технологій англійська підкорила світ так, як ще не змогла зробити ні одна з мов в історії людства. Цьому процесу сприяв постмодернізм, який кардинально змінив світовий лінгвістичний лад епохи модерну, а глобальна англійська — стає політичною і культурною реальністю ХХІ століття [6].

Глобалізація стає тією обставиною, що висуває необхідність взаємодії між народами та країнами, усунення ізоляції між ними. Комунікація є одним із засобів взаємозв'язку в означеному процесі. Спеціалісти зазначають, що з'являються нові формати засобів комунікацій. Процес глобального зближення та взаємодії важко уявити без наявності комунікативних засобів, які сприятимуть такій взаємодії, зокрема без лінгва франка — мови посередника, яка слугуватиме засобом спілкування і взаєморозуміння між суб'єктами глобалізаційних стосунків [9, с.204].

Зазначимо, що в українському публічному просторі розгорнулася дискусія про необхідність популярної гуманітарної науки розмовляти простою і зрозумілою мовою з суспільством без перевантаження

специфічною термінологією, найповніше пояснюючи, що означає той чи інший вжитий термін, категорію або поняття. Така тенденція вже має місце на Заході. Мова йдеться про нон-фікшн як стиль мови, як засіб мови.

Спрощення мови, мовленевих практик в сучасному суспільстві пов'язане з розвитком технічних засобів спілкування. Але цей факт не повинен суттєво впливати на культуру мови, знижувати рівень суспільних вимог до неї, оскільки вона впливає на стан усіх соціальних практик: освіти, науки, політику, мораль, мистецтво, які функціонують завдяки мові.

Глобальна мова в її різновидах носить дискусійний характер в контексті концепції «мовленевого імперіалізму» або «лінгвістичного імперіалізму». Цей термін став вживатися після появи у 1992 році наукової роботи Роберта Філіпсона «Лінгвістичний імперіалізм».

В науковому вітчизняному полі як з філософії мови, так і з питань соціолінгвістики та мовознавства майже відсутні праці з аналізу «мовного імперіалізму». Хоча, з нашої точки зору, наявність цього феномену має місце як в минулому, так і в сьогоденні: в минулому — русифікація, домінування російської мови як державної мови на терені усіх союзних республік, в сьогоденні — впровадження англійської мови як мови глобіш. Звертаючись до Вікіпедії, визначим «мовленевий імперіалізм» в декількох аспектах: 1) «мовленевий імперіалізм» складова «культурного імперіалізму»; 2) домінування і підтримка культурної нерівності між англійською та іншими мовами; 3) маргіналізація місцевих мов і витіснення їх з вжитку; 4) загроза мовному та культурному розмаїттю; 5) засіб культурної гегемонії за допомогою мови.

Одномовність замість багатомовності, гегемонія англійської мови в сучасному суспільстві, поява глобіш-мови стають явищами «мовного імперіалізму», більш того, ці тенденції свідчать про досить складні мовні перипетії в сучасному різноманітному етнічному суспільстві.

Розглянемо фактичність стану володіння англійською мовою як мовою глобального спілкування в українському освітньому просторі за результатами тестування в 2017 році. За статистикою Міносвіти 8466 осіб не подолали запропонований бар'єр оцінки знань. Середній бал з англійської мови склав 147,88. По Харківській області — 147,57 бала, по Київській області — 155,66. По Україні в цілому 160 балів одержали 20961 абітурієнт, більше 170 балів — 12304, 190 балів одержали лише 3063 абітурієнта, 200 балів з англійської мови одержали лише 9 осіб з Київської області, 8 — з Запорізької, 6 — з Львівської, 2 — з Харківської. Наведена картина — це свідчення низького рівня володіння англійською мовою.

Дійсно, бажаємо чи ні, але в наш час англійська мова, її втілення починає грати у всьому світі таку ж роль, яку відігравала латинська в Середньовіччі. Вона, на думку дослідників, стає «новою латинською», азбукою освіти. Англійською розмовляють комп'ютери, і це, як вважає А. Кармін, дає їй пріоритет в осяжному майбутньому над усіма іншими мовленевими практиками. Він зазначає, що масу англійських текстів творять ті, для яких англійська не є рідною мовою. В якості міжнародної мови вона презентує себе у вигляді так званою «мак-мови», «Mclanguage» — спрощеної, редуцированої поза схованих коннотацій та граматичних тонкощів. В такому вигляді вона не може стати повноцінною мовою світової культури, здатної змінити, замістити національні мови [5, с.57]. В Україні нею володіють 76 % населення, за цим показником ми перебуваємо на 10-му місці у світі.

Зовсім інакше бачиться цифра 76 %, якщо зіставити її з часткою українців, які знають англійську мову й можуть нею вільно спілкуватися. За результатами онлайн-дослідження TNS, лише 18 % наших громадян володіють англійською на вищому та середньому рівні. Для порівняння: у Данії, Швеції, Нідерландах вільно говорить нею близько 70 % населення. Згідно

зі щорічним рейтингом рівня володіння англійською мовою English Proficiency Index Україна посідає 41-ше місце із 72 країн, а рівень володіння визначається як низький [7, с. 6-12].

Виникає стурбованість не лише спеціалістів-фахівців, вчених, але й громадська думка вже голосно заявляє про кризу освіти. Щоб розірвати порочне коло і йти в напрямку виховання справді освіченої нації, потрібно докорінно змінити акцент в освіті. Не втовкмачувати в мізки тонни інформації, а вчити користуватися нею на практиці [7, с.12]. З таким висновком Д. Казанського не можна не погодитися.

Результати тестування з англійської мови дозволяють зробити припущення, що англійська мова як навчальна дисципліна, як предмет не уособлюється суб'єктами освіти (учнями, студентами) як вимога часу, як складова компетентності в царині майбутньої професійної діяльності. На жаль, і до цього часу до вивчення мови в навчальних закладах ставляться за настановою «склав» і досить.

Немає мотивації вивчення іноземних мов. Яка може бути мотивація, якщо, наприклад, 86 % безробітних, що зареєстровані в Харківській області, — це люди з вищою освітою? Люди, що вивчали іноземну мову, — батьки, сестри, друзі сучасних школярів та студентів.

З'являється зовсім новий суспільний феномен — вивчення іноземних мов стає товаром: товар в якості репетиторства, товар в наявності одержання за знання хабарів, товар для компаній з пропозиціями навчання мовами.

Вважаємо за доцільне порівняти стан вивчення англійської мови з українською. Не можуть задовольнити суспільство результати тестування з української мови — рідної мови, державної мови, яку молодь вивчає протягом всього навчання в школі. Результати ось такі. Всього склали іспити з мови 191421 чол. Не подолали поріг — 14900 абітурієнтів. Середній бал 147,38; більше 175 балів одержали 36989; більше 190 балів — 9618; 200 балів Київсь-

ка область — 1, Івано-Франківська — 1, Львівська — 1. В Харківській області жоден із абітурієнтів, підкреслимо — жоден, не набрав 200 балів. Сумна картина аналогічна ситуації з англійською мовою. Неможливо, щоб в «суспільстві знань» існував дефіцит розумних людей, які досконало володіють своєю рідною мовою, як і мовами міжнародного спілкування. Володіння рідною та іноземними мовами стає не лише лінгвістичною проблемою, але і політичною, про що свідчать міжнародні дискусії.

Школа, і ЗВО — державні інституції одержання освітніх знань. В противагу їм вже поширеними стають і інші форми мовного навчання, але вони в більшості комерційні. Прикро, але справедливо, звучать слова Юрія Макарова: «Загальний рівень вищої, а надто середньої освіти, в країні залишається буквально печерним. Наша школа за своєю моделлю залишається пруською гімназією часів Бісмарка, яку запозичила Російська імперія в момент рідкісного протверезіння. Відтоді ця модель пройшла кілька ребрендингів, органічно відкидаючи будь-які новації й зберігаючи недоторканим своє авторитарне, інерційне ядро. Ніякої інтелектуальної спраги, тим більше сучасного критичного світогляду вона прищепити не здатна (втім, це не означає, що її треба розвалити, тут має бути довга гра)» [7, с. 21].

Кожного свідомого українця в умовах сьогодення турбує питання: чому, навчаючись декілька років у школі та виші, він не в змозі володіти вільно не лише іноземними мовами, але й своєю рідною мовою? Чому за рейтингом видатки на освіту в Україні випереджують Німеччину, Японію та Південну Корею, а прориву не маємо? Світоглядні цінності проти пива й попкорну — таким бачиться сьогодні цивілізаційний вибір України [7, с.21]. Чи в змозі цю настанову не лише почути, а й змінити бюрократичні спеціалісти від освіти та педагогіки? Гірко і сумно визнавати ситуацію, що відбувається в сучасній гуманітаристиці в Україні. Як зазначає Ю. Макаров, «не те що не пасемо задніх —

ми взагалі нікого не пасемо, на світовій науковій мапі філософії, лінгвістики, антропології, мистецтвознавства нас не видно» [7, с. 21].

Сучасний світ презентує себе як полімовний простір. В технологічному світі за допомогою Інтернету людське спілкування створює все більшу кількість мовних світів і використовує в них весь арсенал мовного виробництва як позитивно, так і негативно. Слушною в такому контексті є думка Л. Карпець: «Надмірна відкритість комунікаційних каналів (Інтернет, ЗМІ, мобільний зв'язок, які обумовлюють незахищеність людини, провокуючи дегуманізацію суспільства, здійснюючи негативний вплив на свідомість й національну самосвідомість суспільства в цілому (в тому числі й безпосередніх учасників освітнього процесу). У сучасному соціумі позитивний потенціал полімовності може бути використаний як один із можливих засобів нейтралізації негативних наслідків глобалістики й надвідкритості соціокультурного простору» [4, с. 281]. Авторка поставила досить важливе питання — амбівалентності мови, її наслідків.

В науковій літературі зазначається, що кількість мов, якими розмовляє людство, буде скорочуватися. Лінгвісти вважають, що вже на початку ХХІІ століття зникне з ужитку до 9/10 з існуючих в наш час декількох тисяч мов, хоча підкреслюється, що англійська мова буде збережена. Фахівці ставлять питання: чи є необхідність і сенс в багатомовності або в мономовності людства задля перспектив подальшого розвитку світової культури? Мовленеві перипетії динамічні та різноманітні, вони потребують поліпарадигмального розгляду, який не абсолютизує їх розгляд в координатах або/або. Тут має бути поважне ставлення в координатах і/і, що відтворює полімовний простір як сукупність, взаємодію, взаємодоповню-

ваність, інтерактивність, полімовність. Мова — соціальний капітал, без якого неможливий розвиток сучасного суспільства і людини. Для людини сьогодення прикладом мають бути Г. Сковорода, Т. Шевченко, Л. Українка, О. Гончар та інші корифеї української культури, що зробили безсумнівний внесок в розвиток української мови як виявлення культури української нації, а не персонажі Ірени Карпи, для яких здатність «вчитися і мислити» не складають цінність буття/життя людини.

Література

1. *Crystal D.* The Cambridge Encyclopedia of the English Language. 2nd edition. — Cambridge : CUP, 2003. — 506 p.
2. *Crystal D.* English as a Global Language. 2nd edition. Cambridge : CUP, 2003. — 288 p.
3. *Eric Hobsbawm.* All Tongues Equal? Language, culture, and national identity // *Livingas Equals* / Ed. by Paul Barker. Oxford UP, 1997. P. 85-98.
4. *Карпець Л.* Освітня реальність інформаційного суспільства. — Харків : Оберіг, 2015. С. 325.
5. *Кармин А.* Философия культуры в информационном обществе: проблемы и перспективы // *Вопросы философии.* 2006. №5. С. 52-61.
6. *Радио Свобода.* 2018, січень
7. *Український тиждень.* № 40(516) 06. 12.10. 2017.
8. *ZN UA Зеркало недели.* № 788. 25.02-15.03. 2017.
9. *Хоменко А.* Роль англійської мови в умовах глобалізації // *Вища шк.,* 2013. — Вип. LX1.
10. *Хобсбаум Э.* Все ли языки равны? Язык, культура и национальная идентичность? // *Логос.* 2005. № 4(42).

03.05.2018